

Språkfilosofins elände

1. Wittgenstein i Sverige

På kultursidorna skymtade Ludwig Wittgenstein av och till på femtio- och sextiotalen. Sven Stolpe och Lars Gustafsson antydde att här fanns en som diskuterade de verkligt viktiga frågorna. Också filosoferna skrev i tidningarna. Sommaren 1959 förde Ingemar Hedenius, G H von Wright, Mats Furberg och Tore Nordenstam en debatt i DN kring Malcolms just utkomna Wittgensteinbiografi, som recenserats av Bengt Holmqvist, DN:s ledande kritiker. I slutet av sextioalet, när kulturdebatten blev en mer renodlad samhällsdebatt, tycks intresset för Wittgenstein ha avtagit, för att åter ta fart en bit in på åttioalet. Numera hör han till standardreferenserna i alla möjliga sammanhang; tätt som oftast ser man att ännu någon har överväldigats av, och måste med Wittgenstein uttrycka, insikten att man måste tåga om det man inte kan tala om.

Fackfilosoferna i Sverige har varit mer reserverade. Anders Wedberg översatte och kommenterade både den tidige Wittgensteins *Tractatus* och den sene Wittgensteins *Philosophische Untersuchungen*, men med mycken kritisk distans. Mats Furberg uttryckte tidigt en mer positiv inställning, men någon riktig wittgensteinian kunde man knappast peka på bland fackfilosoferna innan Sören Stenlund, biträdande professor i teoretisk filosofi i Uppsala, 1980 gav ut *Det osägbara*, som förklarar och utvecklar tankar från den senare Wittgenstein. Som några decennier tidigare i Uppsalafilosofin juridikprofessorn Vilhelm Lundstedt mötte sin kollega Hägerström och såg ljuset och blev den mest entusiastiske anhängaren, kom fonetikern Sven Öhman i kontakt med Stenlund. Delvis i samarbete inom olika projekt har dessa båda sedan samlat ett antal yngre lärjungar.

2. Ett generellt misstag

En av dem är Pär Segerdahl, som skrivit *Språkteorier och språkspel. Fem moderna språkteorier ur en Wittgensteininspirerad synvinkel*. (Studentlitteratur, 1998).

Boken diskuterar fem moderna inflytelserika språkfilosofer: Putnam, Grice, Searle, Davidson och Chomsky. Men syftet är inte, åtminstone inte primärt, säger Segerdahl, att förklara dessa författares teorier. Han intresserar sig inte, säger han, för det i de texter han diskuterar som har fört det språkfilosofiska tänkandet vidare. Han intresserar sig i stället för "hur ett antal språkbilder fungerar som dessa teoris oreflekterade *förutsättningar*".

Detta är viktigt att komma ihåg och borde kanske ha markerats ännu tydligare. Att kritisera Segerdahl för att han missar poängen i de uppsatser han diskuterar, vilket ligger nära till hands, är inte riktigt meningsfullt, för han har andra ambitioner. Vad han vill avtäcka är i stället "föreställningar om språkets natur och funktion som inte förs fram som ståndpunkter, utan som tas för självklart givna". De fem föreställningar som diskuteras är föreställningarna att (1) språk och verklighet är åtskilda, (2) mening styr användning, (3) mening bestäms av satsbyggnad, (4) det finns en skillnad mellan satsmening och talar-mening och (5) språk är sådant som tyska och engelska; "främmande" språk. Dessa föreställningar, menar Segerdahl, kan i vissa speciella begränsade sammanhang vara rimliga, men när de uppträder hos de filosofer han diskuterar, då är de generella uppfattningar om språkets natur och som sådana ohållbara.

Segerdahl har väsentligen samma kritik i alla fem fallen: Språkfilosoferna har fått för sig att den faktiska användningen av orden bestäms av deras mening (lite olika sorts mening i de olika fallen), medan det i verkligheten är den faktiska användningen som är det primära. För att visa att det är så betraktar Segerdahl ett antal enkla "språkspel" (begreppet hämtat från Wittgenstein). I ett språkspel säger eller skriver människor saker och gör i regel också något annat. I det språkspel som skall visa att språk och verklighet inte är åtskilda, där skriver en lärare tecken av typ "(A3)Ö(F1)" på svarta tavlan, och om han skriver just det, så öppnar den tredje eleven i första bänkraden det första fönstret, men om han skriver t ex "(B1)Ö(F2)" så öppnar den förste eleven i andra raden det andra fönstret. Detta beteende, denna lek, har läraren lärt eleverna. Här kan vi nu kanske säga t ex att

uttrycket "A3" refererar till den tredje eleven i första bänkraden, men vi inser, enligt Segerdahl, att "referens" här står för ett drag i den beskrivna leken, nämligen att den tredje eleven i första bänkraden reagerar på uttrycket "(A3)Ö(F1)". Och vi inser, enligt Segerdahl, att det alltid förhåller sig på något liknande sätt i de fall då det faller sig naturligt att tala om ords referens: det handlar alltid om ett visst drag som deltagarna i ett visst språkspel lärt sig att göra. Putnam däremot förutsätter, och däri ligger hans allvarliga misstag, att det finns en abstrakt referensrelation mellan ord och det i verkligheten som orden refererar till, som förklarar att orden används som de används; i det beskrivna enkla språkspelet t ex mellan uttrycket "A3" och den tredje eleven i första bänkraden.

Samma grepp kopplas på de andra kritiserade språkfilosoferna. Deras gemensamma misstag är att de inte inser att vad som finns i verkligheten är olika språkspel och att vad de uppfattar som generella förklaringar av, och förutsättningar för, olika drag i dessa språkspel i själva verket är något som självt skall förklaras i termer av drag i språkspelet. Davidson, t ex, förutsätter att satsers mening styr deras användning, medan det i själva verket är så att satsers mening skall förklaras med hänvisning till deras faktiska användning. Osv.

Eftersom det handlar om föreställningar som enligt Segerdahl inte hävdas, utan bara förutsätts, i de behandlade texterna, är det inte så lätt att bli övertygad om att inte författarna, om de överhuvud haft de föreställningar Segerdahl tillskriver dem, ändå avsett något mindre generellt än Segerdahl tror. I varje fall ger han inte något som helst argument t ex för att Davidson skulle tro att mening styr användning i någon mening som skulle göra den tesen oförenlig med tanken att satser kan få sin mening genom att faktiskt användas på ett visst sätt.

Segerdahl verkar inte bry sig om att förklaringar kan vara av mycket olika slag. Hos de filosofer han kritiserar läser han ofta in en ambition att ge mycket generella kausalförklaringar. Han tycks t ex tro att filosofer som talar om referens ofta skulle mena att ord på något sätt har en referens redan innan någon överhuvud använt dem och vilja generellt förklara deras användning med hjälp av detta. Så är det nog inte. Att "referens" i vissa sammanhang används för att förklara vad man gör med ord behöver ju inte utesluta att man antar att ord faktiskt kommer att referera till det de refererar till därför att man gör vissa andra saker.

3. Inga teorier

Men filosofer skall enligt Segerdahl inte uppställa teorier. De skall agera terapeuter och kurera den som lider av filosofiska problem genom att få honom att inse att de problematiska begreppen i själva verket är otillbörliga generaliseringar av speciella drag i speciella språkspel. Särskilt bör han uppmärksamma att den allmänna bild av språket som språkfilosofer ofta har haft i själva verket är en generalisering av en mycket speciell utgångspunkt, nämligen den som vissa språkvetare haft för att skriva grammatikböcker och annat sådant. I själva verket vet vi mycket väl vad vårt eget språk är och hur det fungerar, och det är i ljuset av detta som vi skall betrakta de filosofiska problemen. För det behöver vi ingen teoretisk referensram eller fackkunskap. Vi behöver bara tänka efter. Särskilt bör vi tänka på hur vi lär oss språket. Om vi t ex betänker hur svårt, för att inte säga alldeles omöjligt det vore för ett barn att lära sig tidsuttrycken i språket utan att samtidigt lära sig använda klockor, så förstår vi att språket inte kan vara bara det som de kritiserade språkfilosoferna tror att det är, nämligen ett system av uttrycksformer: ord som enligt vissa regler kan sättas ihop till satser. Språket är en verksamhet, en mycket omfattande sådan.

Språkvetare kan tydligen få laborera med det snävare språkbegreppet och teoretisera därom för att framställa hjälpmedel i språkundervisningen och sådant, men filosoferna skall, enligt Segerdahl, hålla sig till det mer omfattande. Varför, kan man undra. Och man kan undra om det är rimligt att kritisera antaganden om språket i den snävare, låt oss säga språkvetenskapliga meningen, för att de blir orimliga om vi tar dem som antaganden om språket i den vidare meningen. Det är kanske så att om vårt språk för tidsangivelser tas som en verksamhet som innefattar också vår användning av klockor överhuvud, så blir det åtminstone ibland orimligt att säga att tidsuttryck får sin mening genom att referera till något utanför språket. Men ingenting tyder på att de språkfilosofer som Segerdahl kritiserar har talat om språket i denna nebulösa mening.

Segerdahl säger sig vilja diskutera vissa förutsättningar för vissa språkfilosofiska texter. Han formulerar dessa förutsättningar på fri hand och kritiserar dem, men det skulle inte ha räckt till en hel bok om han inte också i viss utsträckning, trots vad han sagt i inledningen, gett sig på vad som faktiskt hävdas i uppsatserna. Dessa detaljdiskus-

sioner är bitvis ganska besynnerliga. Så antar han t ex, när han diskuterar Searles syn på löften, att det inte alls är så att löften i allmänhet ger upphov till förpliktelser. Det är bara när löftesgivaren på ett eller annat sätt överväger att bryta sitt löfte som någon förpliktelse uppträder. Med den inställningen måste man naturligtvis finna att inte bara Searle, utan praktiskt taget alla som talat om löften, i grunden har misstagit sig.

4. Vilseledande retorik

Segerdahl är en uppenbar språkbegåvning men mycket manierad. Hans språk flödar över av kursiveringar, utrop och retoriska frågor. Det gör läsningen rätt nöjsam till en början. Men när han oförtrutet fortsätter att, ofta flera gånger per sida, *utbrista* i vad han har att säga, även ganska triviala anmärkningar, blir det småningom rätt irriterande. Den anspända stilen är kanske ett uttryck för ett djupt känt engagemang. Men det är också möjligt att det väsentligen är fråga om ett stildrag som förvärvats genom hängiven Wittgensteinkläsning.

Wittgenstein skrev ju dunkelt och suggestivt nog för att den som är så lagd inom mycket vida ramar skall kunna läsa in och få svar på sina egna frågor. Han kan i den meningen också läsas, och läses uppenbarligen av många, som skönlitteratur. Till det räcker inte Segerdahls bok. Den är bara en vilseledande fackbok. De behandlade filosoferna är förvisso på många sätt diskutabla, men har i varje fall har förtjänat ett bättre öde i den svenska språkmiljön än detta. Om inte danska vore ett så främmande språk, kunde den som utan större förkunskaper vill lära sig något om filosoferna i fråga i stället läsa *Sprogfilosofi* av Finn Collin och Finn Guldman (Gyldendal 1998), en utmärkt bok som råkar komma ut samtidigt som Segerdahls. Den borde översättas.